

УДК 726.5.03

Золотова Ю. В.

КУЛЬТОВЕ НАРОДНЕ ЗОДЧЕСТВО УКРАЇНИ

Статья посвящена обзору современного состояния объектов культового народного зодчества в Украине, в частности деревянного. Показано, что культовое народное зодчество – историческое и культурное явление, которое развивалось в русле общечеловеческой цивилизации и, как область, недостаточно изученная, представляет собой богатую основу для новых исследований.

Ключевые слова: *объекты культового народного зодчества, деревянное зодчество, историческое и культурное явление.*

Статтю присвячено огляду сучасного стану об'єктів культового народного зодчества в Україні, зокрема дерев'яного. Показано, що культове народне зодчество – історичне й культурне явище, що розвивалося в руслі загальнолюдської цивілізації і, як галузь, недостатньо вивчена, становить багатий ґрунт для нових досліджень.

Ключові слова: *об'єкти культового народного зодчества, дерев'яне зодчество, історичне і культурне явище.*

The article is devoted to a review of the current state of objects of the cult folk architecture in Ukraine, in particular, wooden. It is shown that the cult folk architecture is a historical and cultural phenomenon that developed along the lines of the development of the universal civilization and, as an area not sufficiently studied, constitutes a rich basis for new research.

The keywords: *objects of cult folk architecture, wooden architecture, historical and cultural phenomenon.*

Тема культового народного зодчества в контексті історії культури України завжди буде дуже актуальною, оскільки культове народне зодчество – це та книга буття нашого народу, на сторінках якої можна знайти і його вміння вносити естетику у свої життєві потреби, і здатність економними засобами творити упредметнену гру уяви, і звернення до сакральних висот духу українського народу.

У традиціях зведення й облаштування храмів закладена безмежна творча сила українського народу, його глибинний будівельний досвід, вишуканий художній смак і природний талант до знань [2, с. 5].

В історії традиційного дерев'яного зодчества найяскравішу й широко подану сторінку займає культова архітектура. Не секрет, що культове зодчество посідає особливе місце в народній архітектурі будь-якої країни, будь-якої держави. Воно відрізняється від всіх інших видів зодчества тим, що несе в собі загальнонаціональний заряд культури окремого народу, пов'язаний із його віруваннями, сподіваннями, із його найпотаємнішим і найдорожчим.

Кажуть, що «найціннішою перлиною» українського дерев'яного зодчества є українська церква. Загальновідомі різноманіття й краса українських дерев'яних церков. Україна винятково багата на дерев'яне зодчество. Українські церкви, як правило, невеликі, але їх багато. Усього на території України відомо близько 3000 дерев'яних культових споруд, і лише десять з них костьоли, решта – православні й уніатські церкви. Дерев'яні храми в різних регіонах України, звичайно ж, відрізняються один від одного, але все одно не можна заперечити, що подібностей між дерев'яними церквами на Дніпрі або на Дністрі, у карпатських горах і чернігівських болотах усе одно більше, аніж відмінностей [2, с. 14].

Традиційне дерев'яне зодчество становить значну частину української культури й багато в чому визначає її національну своєрідність. Протягом багатьох століть дерево було головним будівельним матеріалом. За цей час був накопичений величезний досвід, вироблені найбільш раціональні архітектурно-конструктивні прийоми. Поширення з часом кам'яного будівництва, зміна художніх смаків і архітектурних стилів сприяли зникненню традиційних дерев'яних будівель [14, с. 122].

Як відомо, дерев'яні споруди не довговічні. Наші уявлення про цей найцікавіший напрям в українському народному зодчестві будуються на підставі досить обмеженої кількості пам'яток. Збереглося дуже мало відомих культових споруд. Вони належать переважно до XVII–XIX ст. Усі інші відомості про культові споруди, які, звісно, не збереглися до наших часів, ми, звичайно, ж отримуємо з різних історичних джерел [11, с. 221].

Історія дерев'яних церков мало досліджена, нею цікавляться в основному архітектори, а не історики. Точний період виникнення дерев'яних храмів на території України не відомий. Найімовірніше, що дерев'яні храми існували ще до християнства на території України як язичницькі святилища. Такі святилища існували в Карпатах, де місцеві майстри обробляли деревину ялинки й будували з неї будинки та храми.

В епоху прийняття християнства дерев'яні храми споруджували переважно в лісистій і лісостеповій місцевості, де було багато деревини.

Однією з найперших письмових згадок і відомостей про дерев'яні культові споруди в Україні була згадка про дерев'яну церкву Іллі в Києві на Подолі, побудовану в першій половині X ст. Цю згадку про дерев'яну церкву знаходимо в угоді київського князя Ігоря з візантійською імперією 944 р.

Із XI ст. відомості про дерев'яне церковне будівництво з'являються все частіше й частіше. У 1020-1026 рр. князь Ярослав Мудрий над могилою Бориса й Гліба побудував велику п'ятиярусну церкву. Трохи пізніше у Вишгороді була побудована ще одна одноповерхова дерев'яна Борисоглібська церква [9, с. 107–109].

Про характер дерев'яної культової архітектури Київської держави того часу й найближчих наступних століть детально нічого невідомо й можна тільки шляхом аналогій, у загальних обрисах здогадуватися про основні риси й напрямки її

розвитку. Про вишуканість, архітектурну пишність культових будівель того часу залишилося чимало згадок у народній усній поезії, але ні документально-точні описи, ні зображення їх до нас, на жаль, не дійшли [11, с. 269].

Більше стає відомо про культові споруди в Україні вже в XVII–XVIII ст. У записках іноземців, які подорожували в той час Україною, надано високу оцінку архітектурним дерев'яним пам'яткам в Україні, підкреслено високий художній і творчий рівень українських майстрів. Багато відомих мандрівників згадують красу, вишуканість, пишність, висоту українських церков з їх численними вікнами, через які проникало багато світла, і це світло буквально заливало інтер'єр храмів. Деякі дослідники й мандрівники підкреслювали складність конструкцій і форм українських церков і храмів. Іноді храми були зроблені так, що на перший погляд їх було не відрізнити від мармурових, хоча насправді вони, звичайно ж, були дерев'яними, лише пофарбовані «під мармур». І це викликало подив і захоплення іноземців [4, с. 11–12].

Коли, де і як склалися схеми планів українських дерев'яних церков? Де витоки їх походження? Якими шляхами і в якому порядку йшов розвиток цих схем? Це дуже важливе і складне історико-архітектурне завдання, яке можна в цілому вирішити тільки після глибокого вивчення пам'яток дерев'яного будівництва всієї України.

Однією з характерних особливостей традиційного храмобудування в Україні є те, що український простий люд завжди сприймав храм як духовну святиню. Давні храмові споруди, які «дожили» до наших днів, зберегли не тільки архітектурно-будівельні традиції, а й допомогли сучасникам зрозуміти духовний світ людей тієї історичної епохи, їхній світогляд і творчі уподобання [7, с. 48].

Духовне «зачаття» храму в ті далекі часи починалося з визначенням громадськістю місця під будівництво і з його освячення. Як правило, вибирали найбільші місця поселень, естетично виразні й домінантні в навколишньому середовищі, тобто енергетично наповнені. У самих формах храмових споруд, у їхній планово-просторової організації навіть на початкових етапах храмобудування простежуються ознаки сакральності.

Відповідно до канонів християнської літургії сформувалася й функціональна структура християнських храмів. Храм став розділятися на три приміщення – вівтар, неф і притвор. Свята святих храму це вівтар. Він на кілька сходинок вищий від нефа й відділений від нього іконостасом. У центрі вівтаря стоїть престол, якому відводиться особлива роль у духовному (сакральному) оснащенні храму [8, с. 56].

Освячення храму відбувалося в день відповідного християнського свята або святого, і потім щороку цю подію громадськість відзначала як храмове, або престольне, свято.

Найчастіше в Україні храми споруджували на честь свят, пов'язаних із прославлянням імені Ісуса Христа. В Україні дуже поширені храми Різдва Христового, Богоявлення, Стрітєння, Воскресіння, Преображення, Вознесіння.

Значне місце мають храми на честь Богородиці Пречистої Діви Марії, Благовіщення, Успіння, а також багато храмів названо в честь шанованих великомучеників – Миколи, Георгія, Параскеви, Василя, Андрія, Варвари, апостолів Петра і Павла. В Україні також багато храмів названі на честь Покрова і Трійці [12, с. 23].

Дерев'яні церкви України... У короткому реченні і любов, і біль народу. Ці намолені століттями місця нашої країни страждають від розграбування, знищуються у вогні, пропадають у руйнівних процесах часу, так і не дочекавшись гідного до себе ставлення. Лише поодинокі з них збережені в первозданному вигляді.

У список об'єктів дерев'яного зодчества, які претендують на звання пам'яток світового значення, увійшли 16 старовинних дерев'яних храмів, вісім з яких знаходяться на території Польщі і вісім – на території України: чотири у Львівській області, по два – в Івано-Франківській і Закарпатській областях.

Ухвалу про внесення цих унікальних українських дерев'яних церков Карпатського регіону в список світової спадщини ЮНЕСКО було прийнято наприкінці червня 2013 р. на сесії ЮНЕСКО, яка проходила в Камбоджі.

Повна назва об'єкта – «Дерев'яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні» («Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine») [1, с. 78–80].

8 храмів України:

– Рогатин. Івано-Франківська область. Церква Зішестя Святого Духа (кінець XV – початок XVI ст.);

– Нижній Вербіж. Івано-Франківська область. Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1806 р.);

– Матків. Львівська область. Церква св. Дмитра (1838 р.);

– Ясіня. Закарпатська область. Церква Вознесіння Господнього (1720 р.);

– Дрогобич. Львівська область. Церква св. Юра (друга половина XVII ст.);

– Жовква. Львівська область. Церква Пресвятої Трійці (1720 р.);

– Ужок. Закарпатська область. Церква св. Архангела Михаїла (1745 р.);

– Потелич. Львівська область. Церква Зішестя Святого Духа. (1502 р.);

Дерев'яні церкви, розташовані на території Польщі, теж, по суті, є українськими. Вони відповідають унікальній українській традиції та свого часу використовувалися (або використовуються) нашими земляками:

8 храмів Польщі:

– Поворозник. Малопольське воєводство. Церква Апостола Якова Молодшого (поч. XVII ст.);

– Смольник. Підкарпатське воєводство. Церква св. Архангела Михаїла (1791 р.);

– Овчари. Малопольське воєводство. Церква Покрови Пресвятої Богородиці (1653 р.);

– Турінськ. Підкарпатське воєводство. Церква св. Архангела Михаїла

(1801 р.);

- Хотинець. Підкарпатське воєводство. Церква Різдва Пресвятої Богородиці;
- Брунари. Малопольське воєводство. Церква Архангела Михаїла (1797 р.);
- Радуж. Підкарпатське воєводство. Церква св. Параскеви (1583 р.);
- Квятонь. Малопольське воєводство. Церква св. Параскеви (XVII ст.).

У цьому списку є об'єкти галицького, гуцульського, лемківського, бойківського типів. Ці унікальні стародавні храми належать православної, греко-католицькій та католицькій церквам, деяким з яких близько 500 й більше років [3, с. 146–148].

У Львівській області церква Зішестя Святого Духа (галицький стиль) була зведена 510 років тому, її будували на кошти місцевих гончарів. Розповідають, що при церкві зберігалося колись сім гармат і в дні небезпеки сюди збігалися всі жителі. Найбільша цінність цього дерев'яного храму ще й в тому, що в його інтер'єрах добре збереглися найдавніші розписи.

Безперечним світовим шедевром є і розписи стін церкви святого Юра (галицький стиль) у Дрогобичі. «Живопис в церкві св. Юра вражає не тільки трактуванням окремих сцен, скільки загальним колоритом», – писав відомий дослідник дерев'яної архітектури Петро Юрченко [5, с. 133].

У Дрогобичі збереглися відразу два шедеври дерев'яного зодчества; крім церкви св. Юра, це ще й Воздвиженська церква, споруджена до 1636 р. Точна ж дата побудови церкви св. Юра невідома; відомо лише, що в 1656 р. вона була розібрана на її первісному місці в селі Надєєвому, перенесена в Дрогобич і зібрана тут заново. Дзвіниця споруджена в 1678 р.

Церква св. Юра неодноразово ремонтувалася, але не втратила при цьому свого первісного вигляду. Уважається, що саме в ній найбільш повно і яскраво втілилися творчі досягнення народних зодчих. Будова ця має асиметричну композицію: її три верхи різні, що, однак, жодним чином не порушує її загальну цілісність [6, с. 111].

Місто Жовква надзвичайно багате пам'ятками архітектури. Крім включеної до списку церкви св. Трійці, це також замок кінця XVI – початку XVII ст. у стилі ренесанс, кафедральний костел, домініканський монастир і дзвіниця XVII ст., старовинні житлові будинки й торговельні ряди, синагога XVII ст. У ті далекі часи місто славилася своїми ремісниками, зодчими й скульпторами, які плідно працювали й у Львові. Невипадково Жовкву за її красу називали «маленьким Краковом».

Село Потеличі розташоване в районі міста Рава-Руська, неподалік від кордону з Польщею, у мальовничій, покритій лісом горбистій місцевості Розточчя. Перша згадка про село зустрічається в Іпатіївському літописі. У 1262 р. тут зупинявся князь Данило Галицький. Поблизу Потеличі виявлено городище часів Київської Русі, яке польський археолог XIX ст. Зоріан Доленга-Ходаковський назвав «святим містом слов'ян – навколо валом обнесеним». У середні віки Потеличі був досить великим містом і ремісничим центром.

Дерев'яна церква Потеличі була зведена в 1502 р. на кошти найбільшого в ту пору на Україні цеху ремісників-гончарів; біля неї стоїть дзвіниця Святої Трійці висотою 20 метрів, збудована без єдиного цвяха, – вона становить найстаріший тип дзвіниць, який зустрічається в Україні [10, с. 372–378].

Церква виділяється своїм настінним живописом, що зображає сцени з життя Ісуса Христа й деякі інші сюжети. Уважається, що цей розпис, виконаний на початку XVII ст., становить найстаріший зі збережених в Україні ансамблів настінного живопису в дерев'яній архітектурі.

Рогатин на Івано-Франківщині знаменитий тим, що це батьківщина Роксолани. У місті збереглися церква Різдва ХІІІ – ХІV ст. і відзначена ЮНЕСКО Святодухівська церква (XVII ст.). У цьому храмі є п'ятирядний іконостас, споруджений у 1649–50 рр. у в період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, яка торкнулася й Галичини, що, як вважають мистецтвознавці, знайшло відображення в елементах реалізму й світського трактування релігійних сцен [13, с. 24].

Храм у селі Ужок вважають одним із найкрасивіших храмів бойківського стилю в Закарпатському регіоні. З напису на стіні церкви відомо, що побудували її майстри Павло Тонів із села Бітлі та Іван Циганін із села Тихого. Давно немає цих зодчих на землі, а який подарунок залишили вони всьому світові!

В офіційному повідомленні на сайті ЮНЕСКО говориться наступне: «Розташований біля східного кордону Східної Європи, транснаціональний об'єкт налічує 16 церков, побудованих з горизонтальних дерев'яних колод між XVI і XIX століттями громадами православної та греко-католицької конфесій. Вони представляють культурну виразність чотирьох етнографічних груп, а також декоративні та технічні характеристики, яких вони досягли свого часу. Ці церкви – доля відокремленої будівельної традиції, яка коріниться у православної церковній архітектурі, в якій переплітаються елементи місцевої традиції і символічні посилання на космогонії власної громади» [15, с. 114–116].

Культові будівлі пройшли складний шлях розвитку, увібравши в себе риси язичницьких святилищ, візантійських православних храмів і будівельні традиції народних майстрів. На народну архітектуру помітний вплив чинила стильова архітектура. Однак це більше відбивалося на зовнішніх формах, в основі все ж залишалися традиційні планувальні та об'ємно-просторові розв'язки.

Отже, культове народне зодчество – історичне й багатовимірне явище, яке розвивалося в руслі загальнолюдської цивілізації. Воно постійно відчувало вплив різних чинників суспільного, соціально-економічного й морального характеру, убираючи на вікових шляхах цінне й формуючи принципи й тенденції будівництва, які визначали зовнішній вигляд і регіональну багатоманітність.

Культове народне зодчество, що є галуззю недостатньо вивченою, становить багатий ґрунт для нових досліджень. Заглиблюючись у його вивчення, доводиться стикатися з багатьма нерозв'язаними питаннями, особливо що стосуються еволюції, походження тих чи інших форм, взаємозв'язку з кам'яною архітектурою.

У процесі роботи народжуються нові припущення й гіпотези, завдяки яким вдається по-новому поглянути на вже відомі положення, проблеми, явища.

Література:

1. *Геврик Т.* Дерев'яні храми України: альбом шедеврів архітектури. Нью-Йорк: Український музей, 1987. 112 с.
2. Народне зодчество: альбом / авт. тексту та упоряд. Л. Прибега, фотозйомка А. Прибеги. – Київ: Мистецтво, 2009. 320 с.
3. *Вечерський В. В.* Українські дерев'яні храми. Київ: Наш час, 2007. 271 с.
4. *Гудченко З. С.* Музеї народної архітектури України. Київ: Будівельник, 1981. 118 с.
5. *Данилюк А. Г.* Давня архітектура українського села: етнографічний нарис. Київ: Техніка, 2008. 256 с.
6. *Драган М.* Українські дерев'яні церкви. Ч. 1. Львів, 1931. 135 с.
7. *Івашко Ю.* Дерев'яне церковне зодчество Київщини. Київ: Гопак, 2003. 120 с.
8. *Павлуцкий Г. Г.* Деревянные и каменные храмы Древности Украины. Вып. 1. Киев: Издание Императорского Московского Археологического общества. Тип. С. В. Кульженко., 1905. 124 с.
9. *Прибега Л. В.* Народное зодчество Украины: охрана и реставрация. Киев: Будівельник, 1987. 102 с.
10. *Прибега Л. В.* Народна дерев'яна архітектура. Історія української архітектури. Київ: Техніка, 2003. С. 372–378; 387–399.
11. *Прибега Л. В.* Традиційні дерев'яні храми України: типологічний аспект. Мистецькі обрії. Вип. 7. Київ, 2005. С. 268–281.
12. *Прибега Л. В.* Дерев'яні храми Українських Карпат. Київ: Техніка, 2007. 168 с.
13. *Самойлович В. П.* Народна архітектура України в ілюстраціях. Київ: Абрис, 1999. 281 с.
14. *Таранушенко С.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. Київ: Будівельник, 1976. 334 с.
15. *Тарас Я. М.* Українська сакральна дерев'яна архітектура. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2006. 582 с.

Надійшла до редакції 08.06.2017. Розглянута на редколегії 19.06.2017.

Рецензенти:

Доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ» Чернієнко В.О.

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та української мови Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ» Медведь О.В.